
ASTA MITKEVIČIENĖ

Lietuvių kalbos institutas

Vida Stravinskienė. EKOLOGIJOS IR APLINKOTYROS

ŽODYNĖLIS: mokomoji knyga

Kaunas: Šviesa, 2004, 238 p.

Vytauto Didžiojo universiteto profesorės V. Stravinskienės abėcėlinis aiškinamasis terminų žodynelis, kaip teigiama pratarmėje, skirtas būsimiems ekologijos, aplinkotyros, miškų, žemės ūkio, aplinkos inžinerijos specialistams, įvairių gamtos mokslų sričių pedagogams ir kitiems skaitytojams. Recenzentės skaičiavimu, jame pateikta per 650 antraštinių terminų. Tačiau apibrėžiamų ar aiškinamų terminų yra daug daugiau: rūšiniai ar tiesiog susiję terminai užfiksuoti terminų straipsniuose. Pavyzdžiui, termino *endospermas* straipsnyje aiškinami rūšiniai terminai *pirminis endospermas* ir *antrinis endospermas* (76), *alergeno* straipsnyje – *alergizacijos laikotarpis* (12).

Žodynelis aprobuotas Valstybinės lietuvių kalbos komisijos (įvertinimas – Valstybinė lietuvių kalbos komisija neprieštarauja). Antraštiniai žodynelio terminai sukirčiuoti, rastos tik kelios kirčiavimo (korektūros) klaidos: *flūoro* (= *flúoro*) *vandenilis*, *pelkėjimas* (= *pelkėjimas*); be kirčio ženklų palikti pagrindiniai terminų *egzotėrinis procesas*, *limnoglaciālínės nuosėdos* dėmenys. Kitų kalbų atitikmenų nepateikta – žodynelis vienakalbis, tačiau prie sistematiinių pavadinimų duoti lotyniški vardai (plg. *žinduoliai* (*Mammalia*) ir kt.). Tačiau šiokių tokių pateikimo nenuoseklumų matyti, pavyzdžiui, prie *vėžiagyviai* lotyniško pavadinimo nerasime. Deja, nėra žodyno sandaros aiškinimų. Nurodyta terminų etimologija, tik matyti jos pateikimo spragų. Kaip antai, svetimoms kilmės šalutinio dėmens etimologija dažniausiai aiškinama po to dėmens (pavyzdžiui, *heteroterminiai gyvūnai*), tačiau kartais tik po viso termino (pavyzdžiui, *indikatoriniai augalai*). Kartais etimologijos visai nerašoma (pavyzdžiui, *morfologinė adaptacija*). Yra etimologijos aiškinimo netikslumų, pvz.: *bionika* [gr. *bios* – gyvenimas (= *bio*...

+ (elektro)nika)]; *evoliucijos teorija* [lot. *evolutio* – išsirutuliojimas + gr. *theoria* – tyrimas) (tarsi terminas būtų sudurtinis, o ne sudėtinis). Klaidina etimologija lietuviško termino *anglis (C)* straipsnyje.

Žodynėlyje antraštiniais terminais iškelti trys būdvardžiai: *aridinis, borealinis, mediteraninis*. Į jų straipsnius įdėti ir aiškinami su jais sudaryti sudėtiniai terminai. Į žodyną įtraukta keletas tikrinių pavadinimų, pvz.: *EKOAGROS*, „*Natūra 2000*“, *Pasaulio sveikatos organizacija, Tarptautinė gamtos ir gamtos išteklių apsaugos sąjunga* ir kt. Būtų pravertęs medžiagos atrinkimo kriterijų nusakymas. Skaitytojui, pavyzdžiui, gali kilti klausimų, kodėl žodynėlyje galima rasti straipsnį *aerobinės sąlygos*, bet nėra antraštinio termino *anaerobinės sąlygos*; yra straipsniai *antrinis teršalas, cheminiai teršalai, fiziniai teršalai*, bet nėra straipsnio *teršalai*, randame antraštinį terminą *in situ apsauga*, bet nėra *ex situ apsauga*. Apibrėžiant terminą *alergija* vartojamas terminas *alergenas* (12), kuris žodyne nepaaiškintas. Gaila, kad žodyne nėra nuorodų – būtų daug patogiau juo naudotis. Dabar straipsnyje kursyvu išskirti atskiri terminai, tačiau vienus jų galima rasti iškeltus atskirais straipsniais (pvz.: *magminės uolienos, metamorfinės uolienos* straipsnyje *uolienos*, 223), kitų – ne (*nuosėdinės uolienos* tame pačiame straipsnyje).

Antraštiniai žodynėlio terminai daugiausia geri. Prasčiausias ko gero yra terminas *gimtoji uoliena* „dirvodarinė uoliena, apimanti viršutinį (= viršutinį) Žemės plutos paviršiaus sluoksnį, iš kurio, veikiant dirvodaros veiksniams, susidaro dirvožemis“. Jis yra neteiktinas (nors į AATŽ taip pat įtrauktas), nes neparemtas žodžio *gimtas* semantika (plg. *gimtoji (= kilminė) uoliena* TT, *kilminė uoliena* ChŽ; *dirvodarinė uoliena* SDTŽ, ŽŪE I). Taip pat vietoj *fiordas* vertėjo pateikti jau įsigalėjusį variantą *fiordas* (DŽ₅). Dabar yra įprastas vienažodis terminas *bioritmai* (plg. DŽ₅, AATŽ, SpŽ, PsichŽ ir kt.), o žodynėlyje – vien ilgesnis dvižodis variantas *biologiniai ritmai*. Tikslintinas terminas *plėšrieji jūros (= jūrų; plg. jūrų kiaulė) žinduoliai*. Terminą *vandens „žydėjimas“* drąsiai buvo galima rašyti be kabučių, nes *žydėti* turi reikšmę „žaliuoti“ (DŽ₅).

Žodynėlio tekste aiškiai pažymėti sinoniminiai terminai, jais nepiktnaudžiaujama. Tik sinonimai nekirčiuoti ir nėra nuorodinių straipsnių. Sinonimus *letalinė (mirtina) dozė, lokali (vietinė) tarša* vertėjo sukeisti vietomis – terminai su lietuviškais dėmenimis daug aiškesni. Kaip sinonimai pateikti nevienodo rango terminai *teršalų emisija* ir *išmetamieji teršalai*. Terminas *stratosferos ozono sluoksnis* (sin. *ozonosfera*) panašesnis į aiškinimą, o ne į terminą – trumpesnis jo sinonimas būtų geresnis. Atskiruose straipsniuose

aiškinami terminai *augalėdis gyvūnas* ir *fitofagai* (prie pastarojo pridėtas sinonimas *augalėdžiai*). Termino *mitybos lygmuo* straipsnyje randame *augalėdžiai gyvūnai (fitofagai)* (138). Kyla klausimas, ar žodyne *augalėdis gyvūnas* ir *fitofagai* laikomi sinonimais, jei taip, tai kodėl nėra susieti. Beje, kadangi atskiru straipsniu išskelti sinonimai *fitofagai* (sin. *augalėdžiai*), tad būtų logiška prie *zoofagų* matyti terminą *mėsėdžiai*. Ekvonimų *konsumentai* (sin. *virtotojai*) ir *skaidytojai* (sin. *reducentai*)¹ pateikimas galėjo būti suvienodintas: jei pirmenybė teikiama lietuviškam terminui, taip teiktina abiem atvejais. Į žodynėlį įtraukti du rūšiniai sinoniminiai terminai – *morfologinė adaptacija* (sin. *morfologinis prisitaikymas*), tačiau tik vienas gimininis terminas – *prisitaikymas*. Kaip sinonimą reikėjo pateikti termino *domestikacija* lietuvišką pakaitą *prijaukinimas* (plg. AATŽ *domestikacija, prijaukinimas*). Juk ir į žodynėlį įdėtas termino *domestikuotos rūšys* sinonimas *prijaukintos rūšys*. Terminą *ekosistemos sukcesija* buvo galima pakeisti lietuviškesniu (ar bent pridėti sinonimą) – *ekosistemos kaita* (plg. *kaita, sukcesija* AATŽ). Taip pat pasigesta *puvenų* greta termino *humusas; vietinė žūtis* šalia termino *nekrozė*. Ar nereikėjo lietuviško *hidrobiontai* sinonimo *vandens organizmai*?

Įdomu, kad kai kurie terminai, kaip jau buvo matyti, nesutampa su 2000 m. pasirodžiusio artimos srities žodyno – AATŽ – terminais. Kai kuriais atvejais nueita geresniu keliu, pavyzdžiui, *populiacijų ekologija* (AATŽ apibrėžiama *populiacinė ekologija*, o *ekologija* straipsnyje – *populiacijų ekologija*); *Saulės spinduliuotė* (AATŽ *Saulės radiacija*); *šiaurės pašvaistė* (AATŽ *poliarinė pašvaistė, šiaurės pašvaistė*). Žodynyje pateikti sinonimai *biologiškai skaidomos (–skaidžios) atliekos, biodegraduojamosios atliekos*, o AATŽ – tik *biodegraduojamos atliekos*.

Terminų straipsniai tikrai informatyvūs ir gana išsamūs. Kartais nurodoma sąvokos tyrinėjimo istorija, reiškinių atradėjas ar sąvokos kūrėjas. Termino *darnus vystymasis* straipsnyje galima rasti net „protokolinės“ informacijos: „Anksčiau (iki Valstybinės lietuvių kalbos komisijos 2003 01 31 sprendimo) vartoti terminai *subalansuotoji plėtra, tolydi plėtra, tausojanti plėtra, tvari raida*“ (56). Žodynyje pateikta komentarų dėl terminų vartosenos. Tačiau tokio pobūdžio informacija ne visada tiksli. Kaip antai, *augmenija* – „nevarotinas terminas kalbant apie augalų bendrijas, keistinas terminu *augalija*“ (32), tačiau nepasakyta, kokia reikšmė jis vartojamas (pavyzdžiui, straipsnyje *mikroekosistema* (134)). Antraštinis terminas *efektas* vietoj apibrėžties turi

¹ Trečiasis terminų grupės narys – *gamintojai* (ar *producentai*) – atskiru straipsniu neiškeltas.

pastabą, kad ekologijoje ir aplinkotyroje tai nevertotinas terminas, keistinas terminais *poveikis*, *veiklos rezultatas*, *padarinys* ar *reiškinys* (70). Tad žodyne randame *šiltnamio reiškinys*, o ne *šiltnamio efektas*. Galima pastebėti, kad kai kuriuose praeito amžiaus pabaigos žodynuose (pvz., AstrŽ, GeogrŽ) taip pat pagrindiniu terminu buvo laikomas *šiltnamio reiškinys*. Dabar žodynuose (plg. AATŽ, ChŽ, Eurovoc) – *šiltnamio efektas*: terminas *šiltnamio reiškiny*s, nors ir lietuviškesnis, gali kelti dviprasmybių.

Dauguma pačiuose straipsnių tekstuose randamų terminų yra taisyklingi. Keletą pastabų dėl jų ar jų vartosenos galima pasakyti. Pavyzdžiui, žodynėlyje netiksliai pateikti lietuviškas ir lotyniškas augalo vardai: *paprastoji maršancija* (= *maršantija*, 208; žr. BotVŽ) ir *Marchantia polymorpha* (= *polymorpha*, 208). Žodynėlyje vartojamas *subtropikų* pakaitas *paatogrąžos* (88, 122 ir kt.), o DŽ₅ teikiama *paatogrąžiai*. Straipsnyje *biologiniai ritmai* vartojama *potvynių-atoslūgių ritmai* (44), nors tame pačiame žodynėlyje antraštinis terminas yra *potvyniai ir atoslūgiai* (176). Vietoj termino *separatorius* (130), kuris užfiksuotas termino *mechaninis nuotekų valymas* straipsnyje, geriau būtų lietuviškas *skirtuvas*; *hipotalamas* (straipsnis *termoreguliacija*, 216) – *pagumburis*. Įprastas pavadinimas yra *beržas keružis* (žodynėlyje *keružis beržas* 181, 222; plg. BotVŽ). Vietoj *benz(a)pirenas* (21, 65, 155) būtų pakakę varianto *benzpirenas* (plg. ChŽ). Terminas *sisteminė grupė* (93) neskiriamas nuo *sisteminė grupė* (plg. *sistema* ir *sistematika*). Vietoj trižodžio termino *pusiau parazitiniai augalai* (termino *hemiparazitizmas* straipsnyje, 96) tinka *pusparazičiai* (plg. BotŽ *pusparazičiai*, *hemiparazitai*). Dar keletas pastabų: *ekonominiai* (= *ekonomikos*) *mokslai* (23) (plg. *gamtos mokslai*), *šiaurinės* (= *šiaurės*) *platumos* (59, 110, 158; žr. DŽ₅), *širdies-kraujagyslių* (= *širdies ir kraujagyslių ligos*) (55), *Dobson* (= *Dobsono*) *vienetai* (202), *kutikula* (= *kutikulė*) (218, plg. *kutikulė* 98; žr. TekstilŽ). Straipsnyje *nuodai* rašoma, kad pagal stiprumą jie skirstomi į labai stiprius, vidutinio stiprumo, nuodingus ir silpnus (149). Tad *nuodingi nuodai*? Netikslus terminas *sagainėčiai* (132): nors anksčiau jis buvo teikiamas vartoti (pavyzdžiui, yra įtrauktas į LTE IX), tačiau dabar vartojama *cikiečiai* (žr. VLE IV 125; plg. BotVŽ *cikainiai* (klasė), *cikiniai* (šeima); dar plg. TŽŽe *sagainiai* ntk. = *cikainiai*).

Žodynėlyje ne visada laikomasi įprastos lietuvių kalbai pažyminių tvarkos, plg. *tundros žoliniai* (= *žoliniai tundros*) *augalai* (181), *paros vidutinė* (= *vidutinė paros*) *koncentracija* (196).

Silpnokos kai kurių terminų apibrėžtys. Pavyzdžiui, *biogeniniai elementai* – „gyviesiems organizmams būtini e l e m e n t a i (= cheminiai elemen-

tai“ (41). Terminas *chionosfera* aiškinamas kaip atitinkamos *kalnų dalys* (53), o ne tam tikras *atmosferos sluoksnis*. Netiksli termino *monokultūra* pirmos reikšmės apibrėžtis: „dirbamos žemės plotas, kur absoliučiai dominuoja viena rūšis (pvz., rugių laukas)“ (139) (plg. *kultūra* – „augalų auginimas, kultivavimas; auginami, kultivuojami augalai“ (žr. DŽ₅, TŽŽe). Terminas *audiniai* apibrėžiamas kaip „ląstelių ir neląstelių struktūrų sistema“ (turėtų būti vienaskaitos forma – *audinys*) (31). Logikai nusižengiama aiškinant rūšinį terminą *pramoninės nuotekos*: „Pramoninės nuotekos teka iš gamybos įmonių, kur buvo naudotos technologinėms reikmėms“ (150). Iš tokio pasakymo galima suprasti, kad naudojamas ne vanduo, o nuotekos. Terminas *rizikos veiksniai* žodynyje aiškinamas terminu *aplinkos veiksniai*, tačiau minimi tokie veiksniai, kaip arterinis kraujospūdis, cholesterolio perteklius kraujyje ir kt. (187). Žodynyje pateikiama po dvi terminų *homeostazė*, *nekrofagai* reikšmės, tačiau jos neatskiriamos. Terminas *antropogeniniai taršos šaltiniai* apibrėžties nėra – tik išvardijami ir aiškinami jo rūšiniai terminai.

Apibrėžčių kalba ne visais atvejais taisyklinga ir stilinga. Pastebėta įvardžiutinių formų vartojimo klaidų, pavyzdžiui, *vidurinysis ardas* (69). Apskritai įvardžiutinėmis formomis terminų straipsniuose neretai pernelyg piktnaudžiaujama, pvz.: *praskrendantieji* (– *praskrendantys*) *paukščiai* (164), *putojantieji* (– *putojantys*) *gėrimai* (190) ir kt., nors kartais, kur reikėtų įvardžiutinės formos, tėra paprastoji. Netaisyklinga termino *klasė* apibrėžtis: „klasifikacijos lygmuo, nusakantis (= apimantis) bendrų požymių turinčių objektų visumą“ (109). Rasta ir daugiau dalyvių vartojimo klaidų, pvz.: *draustinis* – „aplinką išsauganti teritorija (= teritorija, kurioje saugoma aplinka) <...>“ (68) ir pan. Netiksliai pasirinkta konstrukcija su galininku, pvz.: „atliekos, tinkamos perdirbti ir gaminti produkciją (=produkcijai gaminti) (20). Negerai, kad *sutikti* vartojama reikšme „būti, pasitaikyti“ (17, 175). Pasitaiko nesklaidžių ir nesuprantamų sakinių, pvz.: *Pastaraisiais metais į bendrą oro užterštumą padidėjo transporto taršos indėlis* (155); *CO₂ indėlis į šiltnamio reiškinių formavimąsi siekia 55–60% <...>* (209) ir kt. Žodynyje rastos kelios skyrybos (43, 62, 167, 208) ir rašybos (korektūros) klaidos: *geitonigamija* (= *geitonogamija*, 13), *Falkoniformes* (= *Falconiformes*, 170), *alopatrija* [gr. *allos* (= *allos*) – kitas, kitoks <...>] (13). Kai kurių puslapių (66–67, 105) terminai pagal abėcėlę atsidūrė ne savo vietoje.

Toks žodynelis reikalingas, tačiau trūkumų turi per daug.

SUTRUMPINIMAI

- AATŽ 2000 – *Aplinkos apsaugos terminų žodynas*. Vilnius.
AstrŽ 1984 – *Astronomijos enciklopedinis žodynas*. Sudarė A. Juška, Vilnius.
BotVŽ 1998 – *Botanikos vardų žodynas*. Sudarė R. Jankevičienė, Vilnius.
BotŽ 1965 – *Botanikos terminų žodynas*. Vyr. red. J. Dagys, Vilnius.
ChŽ 2003 – *Chemijos terminų aiškinamasis žodynas*. Parengė K. Daukšas, J. Barkauskas, V. Daukšas ir kt., Vilnius.
DŽ₃ 2003 – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. Vyr. red. St. Keinys, Vilnius (e. leidimas).
Eurovoc – *EUROVOC. Europos terminų žodynas*: <http://www3.lrs.lt/pls/ev/ev.main>
GeogrŽ 1994 – Vaitekūnas St. *Enciklopedinis geografijos žodynas*, Kaunas.
LTE IX 1982 – *Lietuviškoji tarybinė enciklopedija 9*, Vilnius.
PsichŽ 1993 – *Psichologijos žodynas*. Red. R. Augis ir kt., Vilnius.
SDTŽ 1997 – *Sisteminis dirvotyros terminų žodynėlis*. Sudarė A. Motuzas, Vilnius.
SpŽ 1996 – *Sporto terminų žodynas 1*. Parengė S. Stonkus, Kaunas.
TekstilŽ 2001 – *Aiškinamasis tekstilės terminų žodynas*. Sudarė R. Čiukas, J. Katunskis, A. Kaulakienė ir kt., Kaunas.
TT 1992 – *Terminologijos taisymai*. Parengė K. Gaivenis, A. Kaulakienė, St. Keinys, J. Klimavičius, Vilnius.
TŽŽc 2002 – *Interleksis. Tarptautinių žodžių žodynas*. Ats. red. A. Kinderys, Vilnius (e. leidimas).
VLE IV 2003 – *Visuotinė lietuvių enciklopedija 4*, Vilnius.
ŽUE 1 1998 – *Žemės ūkio enciklopedija 1*. Moksl. redakcinės tarybos pirm. A. Kusta, Vilnius.

Gauta 2006-12-05

Asta Mitkevičienė
Lietuvių kalbos institutas
P. Vileišio 5, LT-10308 Vilnius
E. paštas Asta@lki.lt